

Az előrevetített események bekövetkeztéről az olvasó kétszer is értesül. Elsőként az elbeszélőt „halálos álmából” fölverő cseléd szagatottabb, erőteljesebb képekkel élő szavai számolnak be a történekről, melyeket azután a piacra siető, szemtanúvá váló tudósító többszörösen összetett záró mondata erősít meg. Utóbbi inkább jelzőkkel és határozókkal („szétterpesztett karú”, „földszínű, sovány”, „félve”, kétszer is „kis”, „kék”) bővített leírást ad, s tartózkodik azoktól az azonosításoktól („latrok”, „vérszopó szelindekek”) és hasonlatoktól („mint a moslék”, „mint egy levágott csirke”), amelyek a cseléd változó modalitású mondatainak gerincét adják. A két beszámoló tehát egybevágó módon írja le az erőszakos eseményeket, ugyanakkor a novella végi fegyelmesebb megnyilatkozás különbözik is az elbeszélő többnyire fölfokozott, halmozással és fokozással előszeretettel élő beszédmódjától. A zárlat így a körforgásszerű eltolódásoknak és áttünéseknek abba a sorába illeszkedik, amelyek a leírások látomásra és tudósításra jellemző részei, múlt idejű történetmondás és eseményekkel egyidejű nézőpont, elbeszélő és tapasztaló én, néző és festő,³³ tanú és cselekvő szerepkör, kimerültség és tettrekészség, természetes és kiszámított hatáskeltés, a személyiség belső hangoltsága és nyilvánosság iránti érzékenysége között figyelhetők meg. Ekként az elbeszélés – kerülvén az éles fordulatokat³⁴ – ismétlés és különbség, változatlanúság és módosulás határmezsgyéjén mozog: az apró átmenetek kiegyensúlyozzák a történet kimenetelének kezdettől erős várhatóságát, a lekerekítés két szólamra osztása pedig nyitottabbá teszi a novella markáns szerkezeti zártságát.

Ahogy Bródyánál, úgy Lovik írásában is sajátos megkettőződés történik. Jóllehet a tudósítások alapját adó tragédiák épp elég szó szerint vett sebet okoznak, sőt élethez törnek ketté, az elbeszélő számára mégis önbeteljesítő jóslatként, ismétlődésük és közvetítettségük révén, az egyén és közösség szétszakadását jelző sebként válnak traumává. Vagyis annak a folyamatnak a részeként, amelyben a traumatikus események által formált nyilvánosság patológikus jellege már nem vezethető vissza teljes egészében a benne megjelenített és földézett sokkhatásokra.

Élni annyi, mint ellenállni

Élet és szuverenitás Szabó Lőrinc *Semmiért Egészen* című versében

„ne élj, mikor nem akarom”, írja Szabó Lőrinc egyik leghíresebb, egyben pedig leghírhedtebb versében, a *Semmiért Egészenben*.¹ E sorban az élet politikája (biopolitika),² a megszólított élete feletti rendelkezés, mely a vers egészét meghatározza, a halál politikájába (thanatopolitika) fordul át,³ a költői nyelvet – tematikus szinten – olyan műveleti térként megjelenítve, amely képes előállítani egy ilyesfajta határátlépés lehetőségfeltételeit.

Az itt feltűnő összefüggések, melyek a nyelv poétikai-retorikai erejének, az életnek és a szuverenitásnak az összefüggései, nem választhatók le a társadalmi modernítésben végbemenő alapvető változásokról. Szabó Lőrinc pályájának első felében, az 1920-as és az 1930-as években az élet fogalmáról való európai gondolkodást mindenekelőtt két domináns diskurzus egymásnak feszülése határozta meg. Az 1920-as évektől az élet már elméletileg, számos megkötés alkalmazása mellett sem lehet egyetlen diskurzusformáció transzcendentális jelöltje (és még kevésbé értelmezhető szimbólumként vagy ártatlan motívumként), hiszen fogalmának széttagolódása, a szerkezetébe többszörösen bevéődő differencia ellene hat minden, az életet egy hagyomány oltárán kisajátítani vágyó kísérletnek. Az élet fogalma mint ilyen a 20. század első évtizedeiben az egymással vetélkedő hagyomány-, politika- és emberértelmezések ütközési zónájaként értelmezhető. A későmodern költészet „»antihumanista« szólam”-a⁴ – melynek ellenpólusaként például Kosztolányi Dezső vagy Karinthy Frigyes kései (részvét)költészete azonosítható – ebből a zónából emelkedik ki.

Az élet fogalmának a 20. század első évtizedeiben végbemenő magyarországi megkettőződése – vagyis egy, az életet transzhistorikus kategóriaként felfogó és megkérdőjelezhetetlen értéként kezelő, valamint egy, lényegében ennek modern

¹ A versidézetek forrása: SZABÓ Lőrinc *Összes versei*, I., Osiris, Budapest, 2000.

² „Ha »biotörténelemnek« nevezük azokat a kényszereket, amelyekkel az élet folyamatai és a történelem hatnak egymásra, akkor »biopolitikának« kell neveznünk mindazt, ami az egyértelmű számítások birodalmába vonja az életet és annak mechanizmusait, a hatalom–tudás párost pedig az emberélet átalakításának hatóerejévé változtatja.” Michel FOUCAULT, *A szexualitás története*, I., *A tudás akarása*, ford. ÁDÁM Péter, Atlantisz, Budapest, 2014³, 145. A biopolitika Foucault-féle elgondolásához, kitekintéssel a biopolitikai mai kérdéseire lásd ÁDÁM TAKÁCS, *Biopolitics and Biopower. The Foucauldian Approach and Its Contemporary Relevance = Bioethics and Biopolitics. Theories, Application and Connections*, szerk. Peter KAKUK, Springer, [h. n.], 2017, 3–15. A biopolitika fogalmához lásd még Márk LOSONCZ – ÁDÁM TAKÁCS, *Biopolitics = Encyklopédia of Global Bioethics*, szerk. Henk ten HAVE, Springer, [h. n.], 2016, 372–379.

³ Vö. Giorgio AGAMBEN, *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*, ford. Daniel HELLER-ROAZEN, Stanford UP, Stanford, 1998, 122–123.

⁴ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A „szerelmi” líra vége. „Igazságosság” és az intimitás kódolása a késő modern költészetben = Uő., Megkülönböztetések. Médium és jelentés az irodalmi modernségben*, Akadémiai, Budapest, 2010, 236.

³³ Vö. EISEMANN, *I. m.*, 9.

³⁴ Azt, hogy inkább átmenetekről, mintsem határozott váltásokról lehet beszélni, az is példázhatja, ahogy a szöveg megelőlegezi az elbeszélő álombeli azonosulását a legendabeli halálkutyával. A narrátor a metaforikus figuráció síkján ugyanis nem annyira emberből válik állattá – ami mégiscsak elég fajsúlyos változásnak lenne mondható –, hanem a híreket fáradhatatlan hajszólo kopóból lesz halált hozó ebbé. Hiszen már a novella nyitányának részeként azt olvassuk: „Ha betoppantam cselekvéseim színpadára, egyszerre megváltoztam. Csüggedésem, fáradtságom elszállt, a kopó harci kedve fogott el, kutattam, kapartam, szimatoltam s addig nem nyugodtam, míg a helyzetet alaposan meg nem ösmertem.”

kihívójaként fellépő, az élet hatalomtechnikai beágyazottságából kiinduló és a politikai szuverenitást az élet értéke feletti határozásból eredeztető pólus szembenállásának kialakulása – megrendítette annak a kanti örökségnek az autoritását, amely az emberhez (és implicit módon az emberi élethez) való közelítés imperatívuszaként az ember célként, és nem pedig eszközként való elgondolását írta elő.⁵ Az „élet szentségének” keresztény hagyománya⁶ és az élet megőrzésének elvét az emberi életek közötti különbségtételre cserélő,⁷ tehát az élet értékéről határozni kívánó biopolitikai szuverenitás diskurzusainak szembenállása azért kitüntetett jelentőségű itt, mert Szabó Lőrinc verse, mint ez látható lesz, egyenesen e diskurzusok ütközési zónájába íródik, sőt színre is viszi konfliktusukat.

Az individualitás formái

Szabó Lőrinc test- és individuumszemlélete egyfelől élesen szembemegy az egyént már mindig is egy kollektíva részeként megragadhatónak tartó,⁸ a test egyéni tulajdonságait e kollektíva szerkezetében feloldó, az érzéki tapasztalatot magát is a kollektív testbe visszairó korabeli elgondolásokkal, még hozzá olyannyira, hogy a test nála nem egy poétikai kísérletben az individualitás lehetőségének megalapozásáért válik felelőssé.⁹ A test e funkciója Szabó Lőrincnél akár a lélekkel szemben is érvényesülhet. Példaként felidézhető a XXXVII. számú, *Szélcsend* című vers a *Föld, Erdő, Istenből* (1922), az *Augusztus a Kalibából* (1923), *Az őszhöz a Fény, fény, fényből* (1925), a *Szeretők* című vers *A Sátán Műremekeiből* (1926) vagy *A belső végetlenben, a Testem és az Egyetlenegy vagy a Te meg a világból* (1932).¹⁰ Az individualitás kikülönülésének helyeként azonosított testi lét, valamint az élet poétikai formációi Szabó Lőrinc két világháború közötti költészetének központi alakzatai közé tartoznak.¹¹ Kabdebó

⁵ Vö. Immanuel KANT, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* = Uő., *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája*, ford. BERÉNYI GÁBOR, Gondolat, Budapest, 1991, 62. Továbbá Immanuel KANT, *A gyakorlati ész kritikája* = Uő., *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*, 255.

⁶ Vö. Hannah ARENDT, *The Human Condition*, The University of Chicago Press, Chicago–London, 1998², 313–314.

⁷ Vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A gondolkodás háborúja. Töredékek az erőszakos diskurzusok 20. századi történetéből*, Ráció, Budapest, 2014, 135–136.

⁸ Vö. NÉMETH G. Béla, *A termékeny nyugtalanság költője. Szabó Lőrincről, röviden = Újraolvasó. Tanulmányok Szabó Lőrincről*, szerk. KABDEBÓ LÓRÁNT – MENYHÉRT Anna, Anonymus, Budapest, 1997, 11.

⁹ *A Te meg a világ* kapcsán lásd ehhez: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Tükörszínhátéka agyadnak. Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Ráció, Budapest, 2010, 62, 79.

¹⁰ *A belső végetlenben* ilyen szempontú értelmezéséhez lásd NAGY Csilla, *Megvont határok. Tér, táj, énkoncepció József Attila és Szabó Lőrinc 1930-as évekbeli költészetében*, Ráció, Budapest, 2014, 43–57., különösen 47.

¹¹ Arra, hogy az anyagi létnek és a test anyagságának milyen fontos szerep jut Szabó Lőrinc költészetében, Kabdebó Lóránt már többször is felhívta a figyelmet. Például: KABDEBÓ LÓRÁNT, *Szabó Lőrinc és a test* = Uő., *Mesék a költőről. Szabó Lőrinc-tanulmányok*, Ráció, Budapest, 2011, 254. Továbbá KABDEBÓ LÓRÁNT, *Szabó Lőrinc költészetének oximoronja. Materializmus az ateizmus ellenében* = Uő., „Nyílik a lélek”. *Kettős látás a huszadik századi lírában. Szabó Lőrinc „rejtektútja”*, Ráció, Budapest, 2015, 43. Hasonló megállapításokra jut RÁBA György is: RÁBA György, *Szabó Lőrinc*, Akadémiai, Budapest, 1972, 79., 84., 93. Baránszky-Jób László szintén: BARÁNSZKY-JÓB László, *Szabó Lőrinc* = Uő., *Élmény és gondolat*, Magvető, Budapest, 1978, 128. Kulcsár-Szabó Zoltán monográfiájában az élet motívuma két fejezetben is vissza-

Lóránt megállapítását alapul véve – mely az életműnek a „más test”-hez fűződő, a *Harc az ünnepérttől* (1938) átalakuló kapcsolatát emeli ki – a „testem” és a „másik test” viszonyának módosulása akár az életművet két szakaszra hasító elmozdulásként is értékelhető.¹² Másfelől az 1920-as és az 1930-as években – hiába az individualitás és a test mély összetartozása – nem állítható, hogy Szabó Lőrinc költészetében az életet mint a Másik vagy a saját létesülésének alapját valamiféle szentség aurája övezné. Sőt a *Semmiért Egészennel* mint az ebből a szempontból paradigmikusnak tekinthető verssel a szerző egy szinten, mint arra a vers körüli apologetikus értelmezői gesztusok közvetve rámutattak,¹³ emlékezetes módon törli meg a felvilágosult európai kultúrának a kanti etika felől értett – már szóba hozott – hagyományát. Szabó Lőrinc ebben a költeményében az életet olyan poétikai-retorikai koordináta-rendszerbe írja, amelyben annak értékéről és státuszáról már csakis az én és a te viszonyát létesítő és szüntelenül újraíró versnyelv határozhat. Az élet feletti szuverenitás kérdése ekként a költői nyelv dimenziójába helyeződik át, eminens esetét nyújtva annak, amit a biotörténelem, a biohatalom és a biopolitika mintájára jó szívvel biopoétikának nevezhetnénk.

A totális uralom

A *Semmiért Egészennel* az „uralom és rabság reciprocitásának Szabó Lőrincnél jól ismert”¹⁴ képlete elsősorban abban áll, hogy – amiként azt a költemény újabb értelmezései is kiemelték¹⁵ – a versben a zsarnokság és az áldozati lét a hozzájuk konvencionálisan társított indexek motiválatlanságát felszínre hozva nemcsak az öröm(/zsarnokság) és a kín(/áldozatiság), hanem a kín(/zsarnokság) és az öröm(/áldozatiság) attribútumaival is érintkeznek, vagyis ebben a különös versben a zsarnokot zsarnoksága éppúgy megköti, mint a Másikat, aki, mivel létével, megszólíthatóságával lehetővé teszi mindezt, végső soron az én feletti uralom egy formáját létesíti. Ez a viszony a *Te meg a világban* máshol is feltűnik. Az *Egy asszony beszél* például az ör és a rab kapcsolatát írja le ekként („Lennék a rabja, – de nem, hisz az ör / szintén rab egy kicsit.”). A *Semmiért Egészennel* esetében, ahogy az a kötetben máshol is megfigyelhető, tehát sokkal inkább beszélhetünk a társas lét, a politikai-etikai normatíváit megszabó konvencionálnak a khiasztikus felbontásáról, mintsem egy, csak a megszólított zsarnoki és csak a megszólítottat áldozati (vagy tárgyi)¹⁶ szerepben megjelenítő egyszerű hierarchikus viszonyról. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a vers egyértelműen kísérletet tesz egy ilyen viszony kiépítésére. Szabó Lőrinc költészetében persze ez sem példa

térő téma: KULCSÁR-SZABÓ, *Tükörszínhátéka agyadnak*, 32–90. Sőt Szabó Lőrinc kései versei Nagy Csilla szerint már „a szerelem és a test elválaszthatatlanságát” viszik színre. Vö. NAGY Csilla, *Dinamikus erőter. Test- és szubjektumtapasztalat Szabó Lőrinc költészetében*, Irodalmi Szemle 2017/12., 32.

¹² KABDEBÓ, *Szabó Lőrinc és a test*, 256.

¹³ Vö. KULCSÁR-SZABÓ, *A „szerelmi” líra vége*, 239.

¹⁴ KULCSÁR-SZABÓ, *A gondolkodás háborúja*, 230.

¹⁵ Vö. KABDEBÓ LÓRÁNT, *Szabó Lőrinc pályaképe*, Osiris, Budapest, 2001, 101. Vö. KULCSÁR-SZABÓ, *A „szerelmi” líra vége*, 258.

¹⁶ Vö. BORBÉLY Szilárd, *A Guminő. A lírai szerelem és a rugalmas (plauzibilis) jelentés*, Alföld, 2002/6, 54., 60.

nélküli: az eredetileg 1922-ben megjelent *Nem nyúlok hozzád, csak nézem, hogy alszol* című vers átdolgozott változatában is egy, a *Semmiért Egészenben* színre vittez nagyon hasonló viszony körvonalazódik („Az ellentétem kéne, az, aki / nem követel semmit cserébe, a / teljes biztonság, az önvád alól / felmentő, szent, jókedvű, igazi önzetlenség”).

A *Semmiért Egészen* legalapvetőbb ellentmondása abban rejlik, hogy miközben a versbeszéd megszólaltatója a költői nyelv performatív erejében bízva a Másik feletti uralom egy, a magyar versirodalomban példátlan intenzitású – mindazonáltal botrányos¹⁷ – formáját kívánja létesíteni, éppen az ezt a műveletet megalapozni hivatott versnyelv fordul a beszélő ellen.¹⁸ Szabó Lőrinc versének nyugtalanító volta azonban messzebb is mutat ennél. Az egyszerre provokatív és invenciózus költemény nemcsak az én és a te alakzatainak a szerelmi költészetben való egymáshoz tartozását mint romantikus örökséget¹⁹ értékeli át alapvetően,²⁰ hanem az élet feletti szuverenitás kérdéseit is élesen exponálja. Az életnek, szigorúbban véve a Másik életének és az afeletti uralomnak a kérdése, amely nem egyszer jelenik meg lényegi pontokon a versben, maga is a fenti rendbe tagozódik. A Másik élete a költői nyelv performatív ereje alá rendelt entitásként pedig – mivel az én megalkotása Szabó Lőrincnél ekkor már nem lehet a versnyelven túli instanciák függvénye²¹ – az én alakzatának konstitutív tényezőjeként válhat olvashatóvá.

A költemény által színre vitt viszony értelmezéséhez kulcsfontosságúak nyelvének azon performatív aktusai, amelyek – Hannah Arendt kifejezését itt kölcsönvéve – a „totális uralom” [*total domination*] megteremtésére irányulnak. Arendt a totális uralom lehetőségfeltételeinek leírása során annak létesüléséhez három szükséges fázist különböztetett meg: 1. „Az első létfontosságú lépés a totális uralomhoz vezető úton a jogi személy kiölése az emberből [*to kill the juridical person in man*].”²² 2. „Az élőhalottak [*living corpses*] előkészítésének következő döntő lépése a morális személy meggyilkolása az emberben [*the murder of the moral person in man*].”²³ 3. „Miuután a morális személyt megölték, az egyetlen dolog, ami még mindig megakadályozza, hogy az emberek élőhalottakká váljanak, az egyén megkülönböztetése [*the differentiation of the*

¹⁷ „A vers azonnal óriási hatást váltott ki, szüntelenül szavalták, idézték, másolták, prózában és versben és magánlevelekben polemizáltak vele.” SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megfigyelések*, Osiris, Budapest, 2001, 62.

¹⁸ Vö. KULCSÁR SZABÓ, *A „szerelmi” líra vége*, 250.

¹⁹ Vö. LŐRINCZ CSONGOR, *Líra, kód, intimitás. A szerelmi költészet néhány kérdése Adynál és Szabó Lőrincnél = Üő., A költészet konstellációi. Adalékok a modern líra történetéhez és elméletéhez*, Ráció, Budapest, 2007, 86–87.

²⁰ Vö. KULCSÁR SZABÓ, *A „szerelmi” líra vége*, 245. Továbbá LAPIS JÓZSEF, *Az elmúlás poétikája. A haláltapasztalat esztétikai közvetítettsége a két világháború közötti magyar költészetben*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2014, 225–227.

²¹ KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *A kettévált modernség nyomában. A magyar líra a húszas–harmincas évek fordulóján = Üő., Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*, Argumentum, Budapest, 1996, 48.

²² HANNAH ARENDT, *A totalitarizmus gyökerei*, ford. BRAUN RÓBERT – SERES IVÁN – ERŐS FERENC – BERÉNYI GÁBOR, Európa, Budapest, 1992, 539. A fordítást, ahol szükséges volt, minden esetben az alábbi kiadás alapján módosítottam: HANNAH ARENDT, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace & Company, San Diego – New York – London, 1979 [1958], 447. (A továbbiakban: OT, oldalszám.)

²³ ARENDT, *A totalitarizmus gyökerei*, 544. (OT, 451.)

individual], egyedülálló identitása [*unique identity*].”²⁴ Mint látható, Arendt analízise szerint a jogi és a morális személy elpusztítása nyitja meg a kaput a személyiségtől való megfosztás előtt. A totális uralomra való törekvés Arendt elemzése szerint ezeket a dimenziókat építi le. A totális uralomnak márpedig – mint a kiteljesedett biopolitikai szuverenitás egyetlen lehetséges helyének – nem az állampolgár, hanem, mint Agamben éles szemmel rámutat, az emberen belül izolált és büntetlenül elpusztítható puszta élet válik alanyává.²⁵ Ugyanakkor – és ez tulajdonképp nem is mond ellent Agamben diagnózisának (bár ami azt illeti, Arendt ebből a perspektívából a puszta élet politikai kérdésére jóval érzékenyebbnek mutatkozik, mint azt az olasz filozófus feltételezi)²⁶ – az is legalább ilyen lényeges, hogy a totális uralom végső célja a hatalom ágenseiként feltűnő *élőhalottak*, vagy egy szószerintibb és jelen összefüggések között jóval sokatmondóbb értelemben: *élő holttestek* [*living corpses*] előállítására. Ezek a testek, noha nagyon is élnek, egy mélyebb szinten éppen azért minősülnek halottnak, mert akárcsak a holtak, az emberi létezés jogi, etikai és politikai dimenzióiból kizáródva nem képesek cselekvőerejüket és megkülönböztethetőségüket megalapozni az emberi jogok alapszerkezetében.

A halál eseménye által végletekig lecsupaszított halott test ekként belép az élők világába, és a totális uralom számára megfelelőbb – mert cselekvésképtelen és megkülönböztethetetlen, a koncentrációs táborból mint az előbbi életformát kikísérletező „laboratórium”-ból előlépő²⁷ – hatalmi ágens, az élőhalott előállításának tengelyévé válik. Foucault felől akár azt is lehetne mondani, a totális uralom lehetőségfeltételeinek teljesülése az „engedelmes testek”²⁸ létrehozásának legextrémebb, legradikálisabb módja. Szabó Lőrinc verse az én és a te közti – már a cím által bejelentett – aszimmetrikus intim viszony megalapozása során a totális uralom egy formáját hozza felszínre.

Természeti/technikai/politikai

Ahhoz, hogy a megszólított részévé válhasson az én és a te alkotta intim közösségnek, a saját lét feletti uralom tilalmának („Nem vagy enyém, míg magadé vagy: / még nem szeretsz.”), az én feletti uralom tilalmának („Míg cserébe a magadéna / szeretnél, teher is lehetsz.”), valamint az önreflexivitás – az egyedül-lét, az individualitás – tilalmának („Mert míg kell csak egy árva perc, / külön, neked, / míg magadra gondolni mersz [...], addig idegen is lehetnél”) is meg kell felelnie. A te alakzatának mindenfajta lehetséges

²⁴ ARENDT, *A totalitarizmus gyökerei*, 545. (OT, 453.)

²⁵ Vö. AGAMBEN, *Homo Sacer*, 139–140.

²⁶ Vö. Üő., 120. Sőt, az Arendtnél megjelenő „élőhalott” és az Agambennél feltűnő „muzulmán” alakjai – bár úgy tűnik, ez Agamben figyelmét elkerülte, vagy meglehet, a szerző tudatosan siklott át efelett – több szempontból is hasonlóságot mutatnak. Lásd Giorgio AGAMBEN, *Remnants of Auschwitz. The Witness and the Archive*, ford. Daniel HELLER-ROAZEN, Zone, New York, 1999, 41–86., különösen 54–55., 70., 81–82., 85. A muzulmán alakjához lásd még Claire COLEBROOK – Jason MAXWELL, *Agamben, Polity*, Cambridge, 2016, 177. Továbbá: Kiss Lajos András, *Haladásparadoxonok. Bevezetés az extrém korok filozófiájába*, Liget Műhely Alapítvány, Budapest, 2009, 42–44.

²⁷ Vö. ARENDT, *A totalitarizmus gyökerei*, 551.

²⁸ Lásd ehhez: Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés*, ford. FÁZSY ANIKÓ – Csűrös Klára, Gondolat, Budapest, 1990, 185–193.

cselekedete a totális uralom itt kiépítendő formájának útjában áll: a költemény által körvonalazott intim viszony megalapozása zátonyra fut, ha a megszólított dönteni és cselekedni képes.²⁹ A szabályoknak való megfelelés a *Semmiért Egészenben* nem lehet tudatos döntés függvénye, a vers kifejezésével „akarattalan”-nak kell lennie. Az előírások és parancsok épp ezért irányulnak a szuverén lét lehetőségének felszámolására (a te pólusán), miközben a szuverén hatalom megalapozását (az én pólusán) a nyelv performatív erejének függvényében láttatják.

Az én túl a szuverenitás klasszikus formáin, behelyezkedve a biopolitikai szuverén helyébe, igényt tart a Másik életének értékességéről való döntés meghozására („míg sajnálsz az életed, / míg nem vagy, mint egy tárgy, olyan / halott és akarattalan; / addig nem vagy a többieknél / se jobb, se több, / addig idegen is lehetnél, / addig énhozzám nincs közöd.” [Kiemelés – B. G.]). A te életének értékét ebben az összefüggésben az énhez való lényegi hozzátartozás alapozhatja meg: az „idegen” alakja az átlagosnak, de az intim viszony felől nézve sokkal inkább értéktelennek minősülő élet paradigmájaként tűnik fel, szemben a kritériumokat teljesíteni képes – vagyis a költői nyelv erejére akarattalanul felelő –, a jobb és a több minőségeivel telítődő, szerethető életével, amelynek médiumává a költemény parancsainak értelmében a te alakzatának válnia kell. A te élete részben akkor tekinthető értékesnek, ha médiuma, ahogy a 2. versszak záró sorainak figurációja és az előbbiek implikálják, a gépezetbe (*sors*) pontosan illeszkedő, a gépezet működését elősegítő és azt semmilyen formában nem akadályozó alkatrészként tűnik fel. A versben az alkatrész metaforája kapcsolja össze a természetit, a technikai és a politikait.

Az „én többet kérek: azt, hogy a / sorsomnak alkatrésze légy” sorai, melyek a természeti, a technikai és a politikai ezen együttállását létesítik, az itt elemzett vers és általában a *Te meg a világ*, valamint Szabó Lőrinc korábbi kötetének perspektívájából két egymással szoros összefüggésben álló figurális szint felől is megközelíthetők: ezek a 17. századi mechanikus államéi és a mechanikus testéi, amelyeket az alkatrészsé válásra felszólított – és a sikerült performatívum lehetősége felől: az alkatrészsé vált – te itt feltűnő trópusa kétségtelenül megidéz. Az én és a te viszonyának, a szuverenitás itt megjelenő struktúrájának, sőt a vers nyelvszemléleti alapállásának megértéséhez elengedhetetlen kísérletet tenni e két figurális szint tárgyalására. Az én teste és sorsa ugyanis, mint Szabó Lőrinc költészetében annyiszor, a *Semmiért Egészenben* is szétszalazhatatlanul összefonódik.

A gépezetbe ágyazott alkatrész metaforája egy szinten tehát, az én és a te közössége – és az én új törvényt hirdető teljesítménye („Mit bánom én, hogy a modernnek / vagy a törvény mit követelnek [...] én nem tudok örülni, csak / a magam törvénye szerint”) – felől szemlélve megidézi az állam mechanikus elgondolását és az államgépezet alkatrészeként értelmezett polgár nagy múltú hagyományát. Az állam mechanikus modelljének – amely, mint Franz Kafka művei és Hannah Arendt emlékeztető elemzése³⁰ óta tudjuk, a 20. századi személytelen bürokratikus apparátusként felfogott,

²⁹ Vö. ARENDT, *A totalitarizmus gyökerei*, 543.

³⁰ Lásd Hannah ARENDT, *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról*, ford. MESÉS Péter – PATÓ Artila, Osiris, Budapest, 2001, 315–323. Különösen: 317.

ezért egyfajta morális szürke zónaként értelmezhető államnak az alapmodellje is – hatástörténeti karrierje a modern állam- és politikaelmélet egyik legnagyobb hatású művéhez, Thomas Hobbes 1651-es *Leviatánjához* köthető. Hobbes értekezése már a könyv címdalán látható képpel is a politikai test, vagyis a Leviatán köztes állapotát hangsúlyozza.³¹ A Leviatán alakja – amely a modern államelméletek egyik paradigmájaként a politikai közösség megalkotását eszkatológiai távlatba helyezte (a Leviatán helyébe Isten nagyon is földi országa kell, hogy lépjen)³² – Hobbesnál egyszerre lesz „a mechanikus szerkezet, a halandó isten, a mesterséges ember és a szörnyszerű állat”³³ megtestesülése. A politikai test ezen formája magában foglalja az alattvalókat, és a felhatalmazott, vagyis a politikai test tekintetében reprezentatív szuverén irányítása alatt áll. Az alattvalók tehát a Leviatán alkotóelemeiként, vagy másként: alkatrészeiként, sőt, a politikai test szervi összetevőiként gondolhatók el.³⁴

Mivel azonban a *Leviatán* szuverénje, ahogy azt már Carl Schmitt kiemelte, maga is csupán „puszta alkotórésze” a politikai testnek,³⁵ Szabó Lőrinc versének éneje a szuverén e 17. századi figurájánál jóval hasonlóbbnak mutatkozik az ember által alkotott „lelket” – vagyis a szuverént – magát is inkorporáló Leviatánhoz, a „halandó istenhez”. Az „én többet kérek: azt, hogy a / sorsomnak alkatrésze légy” sorai innen nézve az önállósult politikai test beszédeként olvashatók. Az inkorporálás versbéli művelését és annak implikációit csakis ezt számításba véve érthetjük meg.

Az én a *Semmiért Egészenben* nem lehet alárendeltje valamely fennálló rendnek – Hobbesnál a szuverént éppen a neki adományozott hatalom szerződésen alapuló volta, végső soron a társadalomba, a politikai testbe tartozása köti meg³⁶ –, hiszen beszéde az emberi jogok szerkezetét felülíró vagy kitörő aszimmetrikus intim viszony (a totális uralom) megalapítását hivatott elvégezni, és mint ilyen, feltöri a diskurzus rendjét, hogy újat létesítsen.³⁷ Ez az újralétesítés a modernitástól, és annak társadalmi jelenségeitől, például a feminista mozgalmak törekvéseitől való radikális elfordulásként is értelmezhető, ami azonban az 1920-as évek hazai konzervatív fordulata

³¹ A kép megalkotásában feltehetőleg Hobbes maga is részt vett. Vö. Noel MALCOLM, *Aspects of Hobbes*, Oxford, New York, 2002, 200–201.

³² Lásd ehhez: Giorgio AGAMBEN, *Stasis. Civil War as a Political Paradigm*, ford. Nicholas HERON, Stanford UP, Stanford, 2015, 58–69.

³³ BALOGH László Levente, *Az erőszak kritikája*, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2011, 71.

³⁴ Vö. Thomas HOBBS, *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*, I., ford. VAMOSI Pál, Kossuth, Budapest, 1999, 69.

³⁵ Carl SCHMITT, *Der Leviathan in der Staatslehre der Staatslehre des Thomas Hobbes. Sinn und Fehlschlag eines politischen Symbols*, Klett-Cotta, Stuttgart, 2003³ [1938], 54.

³⁶ Vö. HOBBS, *I. m.*, 208–209.

³⁷ Szabó Lőrinc mondhatni kiiktatja az ember felismerésének visszamenőleges történeti komponensét a Másik státuszának alapításából, egy radikálisan új pozíciót megalkotva. (Az emberi – mint szubsztancia – felismerésének történeti komponenséhez az emberi jogok viszonyában lásd: Werner HAMACHER, *The Right Not to Use Rights. Human Rights and the Structure of Judgments*, ford. Tobias BOES = *Political Theologies. Public Religions in a Post-Secular World*, szerk. Hent DE VRIES – Lawrence E. SULLIVAN, Fordham UP, New York, 2006, 671–675.) Ez a mozzanat kitörli az emberi jogokból (ha ilyenek vannak még egyáltalán e versben) azt a lehetőséget, hogy azokat természetjogi princípiumokra vezessük vissza. Vö. LŐRINCZ Csongor, *Az „emberi jogok forradalma” = A forradalom ígérete. Történelmi és nyelvi események kereszteződései*, szerk. BÓNUS Tibor – LŐRINCZ Csongor – SZIRÁK Péter, Ráció, Budapest, 2014, 146.

után még csak kirívónak sem tekinthető.³⁸ Szabó Lőrinc költeményében a politikai test maga válik szuveréné, és ehhez a szuverenitáshoz, ellentétben a politikai testbe ágyazott, a társadalmi szerződés által megkötött szuverénnel, az alattvalónak (te) nincs, mert nem is lehet hozzáférése. A te így válhat az én sorsának alkatrészévé – a bebörtönzés versbéli aktusának tétjei tehát aligha túlbecsülhetők. Az én beszéde azonban nem értelmezhető a Másik képviselteként: mivel a *Semmiért Egészenben* az én státusza részben épp azért nem azonosítható a *Leviatán* szuverénjével, mert ez utóbbi reprezentatív funkciója miatt tartozik a politikai testhez és válik annak alkotórészévé, nyilvánvaló, hogy a vers megszólalójának pozíciója a képviselati, a reprezentáció struktúrájába tagozódó beszédmodoktól felvett távolságban, az azoktól való elhatárolódásban jelölhető ki.³⁹ A totális uralmat vagy abszolút szuverenitást, végső soron azonban csakis a hatalmat magát reprezentálni képes nyelv szükségszerűen számolja fel a nyelv egyéb referenciális dimenzióit, hiszen az ilyen nyelv legfontosabb műveletének – e nyelv perspektívájából legalábbis – a tiszta performatívumok előállítását tekinthető.⁴⁰

A gépezetbe ágyazott alkatrész metaforája egy másik szinten kikerülhetetlenül szembeesik Szabó Lőrinc költészetének azon szolamával, amely az individuális testi létezését gyakran technikai-mechanikus távlatban jeleníti meg.⁴¹ Akárcsak Hobbes, aki az általa megalkotott test modelljében René Descartes mechanikus testfelfogását ismételte el az állam szintjén (a *Leviatán* szuverénje strukturálisan – bár Hobbes a szubsztanciadualizmus kizárására törekedett – akár meg is feleltethető a *res cogitans*-nak),⁴² Szabó Lőrinc maga is gyakran a test technikaiként elgondolt konstitúcióját létesíti. Már a költő első kötetében, a *Föld, Erdő, Isten* XXII. versében feltűnik ez a szemlélet („Homlokom lelket hordozott, de most / – céltalan hús-, csont-, s ideggép – irigylem / kis húgomat, aki már visszatért / a semmiségbe”), ahogy a *Kalibán* több verse is gépezetként jeleníti meg a testet („Kalibán / te másféle bölcs, benned is csodát / teremtett mérnököd, az élet ős / gépésze, a te szörnyű agyad a / bestia mindenség legigazabb / képletére kattogva működik.” – *Kalibán*; „s én rossz géppé romoltan, / mely zörög, csikorog, de tőr, / járok tehetetlenül” – *Ellentétek*; „Tűrök és kopok, mint a gép.” – *Meghalni ilyen fiatalon*). Ez a tendencia a *Fény, fény, fényben* („mint áram

³⁸ Vö. PAPP Borbála – SIPOS Balázs, *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*, Napvilág, Budapest, 2017, 52–54.

³⁹ Szabó Lőrinc szuverenitásfelfogása ennyiben (is) hasonlónak mutatkozik Schmittéhez. A szuverenitás és a reprezentáció schmitti összefüggéseiért lásd: KULCSÁR-SZABÓ, *A gondolkodás háborúja*, 69–71. Hobbes szerint egy személy beszéde kikerülhetetlenül mozgósítja a reprezentáció szerkezetét. A beszélő számára Hobbesnál ezért két lehetőség adódik: az a személy, aki beszél, beszédében képviselheti magát, vagy megszemélyesítés útján képviselhet valaki mást. A képviselteként itt tehát a beszéd lényegéhez tartozik. Hobbes a beszédet – a személy latin és görög etimológiájából kiindulva – mint a reprezentatív struktúrájába ágyazódó jelenséget a teatralitás dimenziójához köti. Vö. HOBBS, *I. m.*, 197.

⁴⁰ Vö. AGAM BEN, *Homo Sacer*, 173., 184.

⁴¹ Hasonló megfigyelésekből kiindulva Smid Róbert a *Harc az ünnepért* versei kapcsán a természeti és a technikai megkülönböztethetlenné válására hívja fel a figyelmet: SMID Róbert, *Harc a technikával. A technikai és a szerves (ön)szerveződés interakciós alakzatai a Harc az ünnepértben*, Irodalmi Szemle, 2017/12., 47–54.

⁴² Vö. RENÉ DESCARTES, *Elmélkedések az első filozófiáról*, ford. BOROS Gábor, Atlantisz, Bp., 1994, 96., 103. Vö. SCHMITT, *Der Leviathan*, 48–49.

üvölt / bennem, ideg-huzalokon” – *Vezényszó, tűzvész*; „S hus-gépek, járó oszlopok: / munkások teste!” – *A húnyt szem balladája*) és a *Te meg a világban* is folytatódik („Forgunk, mint műhelyben a gépek” – *Célok és hasznok között*; „Hiába, / a vak gép odabent csak zörömböl tovább” – *A belső végtelenben*; „Testem, hazám [...] otthon, gép, erő, munka, gyár vagy” – *Testem*; „gépész vagyok, aki saját / szerkezetének börtönében / vakon-tesz-vesz” – *Börtönök*; „ha csügged a lélek / s lehunnya szemét, / nem csügged a test és / dolgozik a gép” – *Tovább*). Fontos azonban megjegyezni, hogy Szabó Lőrincnél nem csak a test válhat géppé. Test és technika kapcsolata ebben a költészetben ugyanis nem egyirányú: a *Grand Hotel Miramonti* című vers például épp a nem organikus (hotel) organikussá válására, megelevenedésére szolgáltat példát.⁴³

A mechanikus, gépezetként felfogott testbe integrálható te a mechanikus állam modelljénél erőteljesebben teheti láthatóvá a Másik számára – egy finom grammatikai differencia révén is – kijelölt pozíció természetét. Amíg az ént csupán birtokviszony fűzi össze sorsával, vagyis a megszólaló léte hiába elválaszthatatlan ettől a sorstól, nem lehet azonos vele, és így annak technikai konstitúcióján sem osztozhat egészen, addig a megszólított – vegyük észre: a versbeszéd már e ponton előrevetíti a költemény hírhedt zárlatát – technikai eszközzé válva, dezantropomorfizált mivoltában tagozódhat az aszimmetrikus intim viszonyba. Az előbbieket nemcsak azt jelentik, hogy a *Semmiért Egészenben* a szubsztanciadualizmus maradványai dolgoznak, hanem azt is, hogy a te alakzata látszólag paradox módon csakis technikai mivoltában, élettelen (és pótolható?) tárgyként tehet szert arra az értékes életre, amely az én és a te potenciális közösségéből kizárt őt alakzatától megkülönböztetheti.

Ember, állat és tárgy

Innen nézve rendkívül következetesnek tekinthető, amikor az utolsó strófa performatívumai a megszólítottat arra utasítják, hogy lépjen ki a jogi rendből. Ahogy itt egyértelművé válik, a *Semmiért Egészenben* a megszólított számára a versben sűrűn ismétlődő parancsok, felszólítások és kitételek rendszere a totális uralom egy olyan formájának való alávetettséget ír elő, amely nemcsak a te saját élete feletti szuverenitásának a(z „akarattalan”) felfüggesztését követeli meg, hanem a teljes jogfosztottság állapotát is. A vers nyelvének tematikus szintje a szuverenitástól és a jogtól való megfosztottságot az aszimmetrikus intim viszony normatív elvévé avatja. A törvény, a jog védelmétől megfosztott te alakzata ekként a totális uralomnak alávetett, és a versbeszéd performatív ereje által előállított pusztán életével válik egyenlővé, amelynek értékéről, mint látható volt, az én kíván határozni.

Kit törvény véd, felebarátnak
még jó lehet;
törvényen kívül, mint az állat,
olyan légy, hogy szeresselek.

⁴³ A vers értelmezéséhez lásd: KULCSÁR-SZABÓ, *Tükörszínháza agyadnak*, 40–41.

Mint lámpa, ha lecsavarom,
 ne élj, mikor nem akarom;
 ne szólj, ne sírj, e bonthatatlan
 börtönt ne lásd;
 és én majd elvégzem magamban,
 hogy zsarnokságom megbocsásd.
 (Kiemelés – B. G.)

A megszólított „törvényen kívül” helyezésének aktusa, valamint az azt megelőző sorok az ember és az állat közötti különbségtétel, és az annak struktúráját meghatározó antropológiai differencia műveleteinek alapjává a törvényt (*nomosz*) avatják. A *felebarát*, vagyis az ember és az állat közti legfontosabb versbéli különbség a fenti sorok tanúsága szerint tehát az, hogy azt, akiről vagy amiről szó van, védheti-e jog, törvény. A törvény védelme alatt álló személy nem lehet az aszimmetrikus intim viszony részese, ugyanakkor aki az – és a vers kapcsán erre már Baránszky-Jób László is felhívta⁴⁴ –, az nem lehet személy. Az előbbiekkal szorosan összefügg, hogy amellett, hogy a vers utolsó sora a Másik feletti uralom intenzitásfokának jelölőjeként áll (a te még a keresztény kultúrában kulcsfontosságúnak minősülő megbocsátás etikai műveletét sem hajthatja végre), ezzel a sorral azért helyeződik a te megbocsátásának lehetősége az én fennhatósága alá, mert a megbocsátás keresztény hagyományában a megbocsátásra való képesség csak isteni és emberi lehet. A *Semmiért Egészen* nem az antropogenezis, az emberi létesítésének verse, sőt dekonstruálva a nyugati kultúra ezen alapvető aktusát, azt egyenesen visszafordítja. A te alakzata ahelyett, hogy az antropogenezis struktúrájának megfelelően felfüggeszteni pusztát (természeti vagy állati) életét annak érdekében, hogy emberré váljon,⁴⁵ az emberit kell, hogy felfüggeszse és kizárja azért, hogy pusztát életével (*zocé*) lehessen egyenlő. Az aszimmetrikus intim viszony részévé váló te alakzatának tehát nem az emberi, hanem az állati és/vagy a tárgyi (*lámpa*) létezésbe kell beletartoznia: a felebarát–állat-oppozíció felállítását követően a hasonlító szerkezet elismérlése („mint az állat”; „Mint lámpa”) az állatot és a tárgyat ugyanannak az emberi léttel, az emberi étellel (*biosz*) szemben álló paradigmának az elemeként jeleníti meg.

Az, hogy az emberi az intim viszony tekintetében a külső oldalát testesíti meg, rendkívül lényeges. Szabó Lőrinc verse, ellentétben az antropológiai differenciát lebontani kezdő, a magyar irodalmi modernségben feltűnő költeményekkel (például Kosztolányi Dezső [*Hattyú kutyám...*]-jával vagy Karinthy Frigyes *Tomijával*), nem az ember és az állat közötti határt függeszti fel vagy törli el, hanem az emberi és az állati/tárgyi léthez rendelt klasszikus értékindexeket cseréli meg azáltal, hogy az élet értékességének lehetőségét („olyan légy, hogy szeresselek”) az emberitől – az 1. versszakban feltűnő „modernnek”-től és a „törvény”-től magától – való elkülönüléshez tár-

⁴⁴ Vö. BARÁNSZKY-JÓB László, *A jözan költő. Szabó Lőrinc „költőietlen” költészete* = *Uő., Élmény és gondolat*, 235.

⁴⁵ Vö. Giorgio AGAMBEN, *The Open. Man and Animal*, ford. Kevin ATTELL, Stanford UP, Stanford, 2004, 79.

sítja (mi [én–te] ↔ ök: „Félek mindenkitől”; „a világnak / kedvemért ellentéte légy”). Ez persze következik a költemény nyelvszemléletéből. Mivel az én beszédének legfontosabb műveletpárjaként a törvény felfüggesztése és újráltesítése, a reprezentációelvű nyelvfelfogástól való elfordulás és a tiszta performatívumok előállítására irányuló törekvés nevezhető meg, az én beszédébe – a te közvetítésében – nem szívároghat be az én–te-viszonyhoz képest külsődleges elemként azonosítható korábban fennálló rend, törvény semmilyen formája, például az emberi jogok szerkezete sem, mely amennyiben a költemény a te alakzatát személyként létesítené, szükségszerűen meghatározná, előírná és korlátozná a megszólítotthoz való közelítés lehetőségeit, és így végső soron ellehetetlenítené azt a viszonyt, amelynek létesítésére a *Semmiért Egészen* versbeszéde törekszik.

Az én ugyanakkor, szemben a te alakzatával, még ha ki is zárja annak korábbi formáját beszédéből, érintkezhet („felebarátnak / még jó lehet [számomra – B. G.]”), sőt szükségszerűen érintkezik a *nomosz* fenyegető külsődlegességével („a magam törvénye”). Akárcsak az alkatrész metaforájánál, vagyis a természeti és a technikai esetében, úgy az én itt is egyszerre helyezkedik el bent és kint, a törvényen belül (a felebarátok között felebarátként) és túl azon (az aszimmetrikus intim viszony szereplőjeként). Szuverenitása, mely a vers tematikus szintjét uralja, ebből a struktúrából táplálkozik.⁴⁶

Élni annyi, mint ellenállni

Az eddigiek fényében válhat érthetővé, miért azonosítható Szabó Lőrinc költeményének tengelyeként a jelen vizsgálódás kiindulópontjaként idézett sor, a „ne élj, mikor nem akarom”. Egyfelől ez a sor a bio- és thanatopolitikai szuverenitás legradikálisabb versbéli megnyilatkozása, ahol a Másik élete feletti rendelkezés a Másik halála feletti rendelkezésbe fordul át. Ahogy láttuk, ennek lehetőségfeltételei látszólag paradox struktúrát alkotnak: a te alakjának technicizálása (alkatrész, lámpa) és pusztát életével való egyenlővé tétele (állat) a totális uralom kiépítése során egyaránt szerephez jut. Ez az együttállás azonban csak addig tekinthető paradoxnak, ameddig fel nem ismerjük, hogy nagyon is logikusan következik Szabó Lőrinc 1920-as évekbeli költészetének 17. századi gyökerekkel bíró, a természeti és a technikai közti határt eltörlő testfelfogásából. Másfelől az e sor által előrevetített időpont vagy -tartam a nem-életet vagy halált visszafordítható, ismét életté alakítható állapotként tünteti fel („ne élj, mikor nem akarom” [Kiemelés – B. G.]). Ez azt jelenti, hogy a fenti sor, miközben kilátásba helyezi az élet elpusztítását, garantálja az élet helyreállítható vagy újráltesíthető voltát, hiszen a vonatkozó névmás éppen az akarat megnyilatkozásának aktusát, valamint az arra adott önkéntelen reakciót láttatja kivételesnek – mint a megszólított elhivatottságát hitelesítő eseményt –, és nem pedig annak távollétét.

Az élet és a halál állapotainak így implicit módon előírt váltakozása a te létének körszerű temporális struktúrát kölcsönöz, amelyet az önkényes akarat megnyilvánulása

⁴⁶ Vö. Carl SCHMITT, *Politikai teológia*, ford. PACZOLAY Péter, ELTE ÁJK, Budapest, 1992, 2. Ehhez lásd AGAMBEN, *Homo Sacer*, 15–29.

és az akarat (tudattalan) észlelésének hitelesítése, valamint ezen események ismételtetésének elve vezérel. A halál túlélése a *Semmiért Egészenben* az élet inskripciójának része (a te tehát valóban egyfajta élőhalott), ahogy a halál is magában foglalja az élet lehetőségét: az élet és a halál egyidejű jelenléte implicit módon a saját tagadását tartalmazó verssor szintjén is megjelenik („ne élj, mikor nem akarom” ↔ „ne élj, mikor nem akarom”). Az én individualitása a verset szervező folytonos felcserélődések logikája szerint⁴⁷ – melyeket könnyen lehet, épp a szuverén köztes, a kint és a bent között elfoglalt pozíciója állít elő – csakis a Másik által végrehajtott műveletek viszonyában biztosítható. Az én ráutalt a te életének ellenállására. Individualitásának legitimitását a Másik maradéktalan odaadása és minden mást felemésztő szerelme felőli folytonos visszaigazololásának irányából tartja elgondolhatónak. A Másik feletti totális uralomra való törekvés ezért lényegében az én abszolút függésbe kerülésével, a te életének ellenállása által létesített uralom alá rendelődéssel jár.

Az élet és a halál dialektikájának előbbi mintázata jut szóhoz abban a versbeszéd és a szöveg materiális kódja között létesülő példaszzerű elcsúszásban is, amelyre Kulcsár Szabó Ernő mutatott rá a vers elemzése során. Az, hogy „a vers énje egészen mást mond a beszéd alanyaként, mint amit a szöveg scriptoraként (»lejegyzőjeként«) tesz”,⁴⁸ a „Ha szeretsz, életed legyen / öngyilkosság vagy majdnem az” sorok esetében azt jelenti, hogy a sor mint egység egyfelől – az én rendelkezése és az abban rejlő implicit ígéret révén – garantálja a szerelem árán megváltható életet, másfelől azonban ezt az egységet és az általa prezentált implicit ígéretet a versbeszéd kontinuitásában feloldó soráthajlás képes a visszájára fordítani. A szerelem és az élet ekvivalenciáját („Ha szeretsz, életed legyen”) ekkor a szerelem és a halál vagy a halállal való szüntelen érintkezés logikai kapcsolata váltja fel. Ez a mozgás épp ellentétes a költeménynek a versbeszédet a sortörés által megerősítő tendenciáival („mint egy tárgy, olyan / halott”). Itt tehát, vagyis a „Ha szeretsz, életed legyen / öngyilkosság vagy majdnem az” sorok esetében a soráthajlás és az általa kiváltott szemantikai átrendeződés felelős az élet halál felőli kontaminációjáért, az élet és a halál közös terének, érintkezési felületének, sőt egymásba íródásának előállításáért. A felszólítás élettől látszólag tompító „vagy majdnem az”, megfordítva a kontaminációs mozgás irányát, maga is elismétli mindezt: az öngyilkosságba, mivel az nem az én által felkínált egyedüli lehetőség, belépnek a meghalni nem tudó, a saját elpusztítását valamely okból véghezvinni képtelen élő képzetek, valamint a versnek az élet elpusztíthatóságával kapcsolatos kételyei.

Mind a „ne élj, mikor nem akarom”, mind a „Ha szeretsz, életed legyen / öngyilkosság vagy majdnem az” sorokban az életnek ez a halál eseményét eltörlő vagy elodázó, az élet és a halál egyidejű jelenlétét létesítő inskripciója határozza meg a te feletti uralom határait. Az élet ezeken a helyeken mint a szuverenitás egyfajta maradványa áll ellen az individualitás és az élet teljes feladására felszólító erőszakos beszédaktusoknak. Az, hogy a versbeszéd újra és újra megkísérli ezen ellenállás megtörését (1. „életed legyen / öngyilkosság”; 2. „míg sajnálsz az életed, / míg nem vagy, mint egy tárgy,

⁴⁷ Vö. KULCSÁR SZABÓ, A „szerelmi” líra vége, 253.

⁴⁸ Vö. Uo., 251.

olyan / halott és akarattalan; / addig nem vagy a többieknél / se jobb, se több”; 3. „ne élj, mikor nem akarom”), épp azt erősítheti meg, hogy a *Semmiért Egészen* tanúsága szerint ezzel az ellenállással egyetlen beszédaktus sem tud versenyre kelni; hogy a költői nyelv performatív ereje ugyan képes lehet a Másikat jogi-politikai szuverenitásától megfosztani, ám az e szuverenitás lenyomatát vagy hiányát inherens módon, mintegy maradványként magába záró – és a jogi-politikai rend számára hozzáférhetetlenné tevő – étellel szemben minden beszédaktus szükségszerűen bizonyul sikertelnek. Hiába kebelezi be börtönként az én a tet, alakzatának környezetévé válva és ekként identitásának határait is messzemenően meghatározva („bent maga ura, aki rab / volt odakint”; „sorsomnak alkatrésze légy”; „e bonthatatlan / börtönt ne lásd”) nem tud maradéktalanul úrrá lenni a Másikon. A „bent maga ura, aki rab / volt odakint” sorok ezt már a nyitánynál előrevetítik:⁴⁹ a bekebelezés vagy a bebörtönzés műveletei eszerint magukban nem alkalmasak arra, hogy a te bentjét is az én uralma alá rendeljék. Ezért van szükség arra, hogy a versbeszéd performatív aktusai behatoljanak ebbe a térbe és kiüresítsék azt. A vállalkozás sikere – amely az én identitásának megalkotását és stabilizálását jelentené – az élet ellenállásának, a bent legvégső maradványának megtörésén áll vagy bukik.

Az élet ellenállása azonban úgy tűnik, nem megtörhető. Ez a *Te meg a világ* összefüggésrendszerében korántsem meglepő, tekintve, hogy az élet pusztá ténye, miként erre Horváth Kornélia is rámutat, *Az Egy álmaiban* egyenesen az igazság trópusaként jut szóhoz („ami él, / annak mind igaza van”).⁵⁰ A *Semmiért Egészenben* az élet ellenállása azáltal, hogy kikényszeríti a vele szemben megfogalmazódó kompenzatorikus – az énen individualitásának megalapozása során esett csorbát semmissé tenni, ezzel együtt pedig az én és a te hierarchikus viszonyának belső egyensúlytalan egyensúlyát kiegyenlíteni vágyó – ismétléseket, az ént mintegy sikertelen beszédaktusainak börtönébe zárja, megkettőzve a vers utolsó strófájában felhangzó „e bonthatatlan / börtönt ne lásd” felszólítás lehetséges címzettjeit. Az önmegszólítás lehetősége ezzel az előbbi sorokba íródik, hiszen a fentiek alapján könnyen lehet, hogy a börtön láthatatlanságára vonatkozó felszólítás alól az én sem képes kivonni magát,⁵¹ még ha esetében inkább a nyelv börtönéről legyen is szó, mely a vers metapoétikai szintjén tűnik fel. Az aszimmetrikus intim viszony kiépítése, miközben – sikerült beszédaktusokat feltételezve – végrehajtottnak tekinthető, ezért nem képes nem elbukni.

Amíg a vers tematikus szintjén a te alakzatát az én példátlan körütekintéssel kívánja a tárgyi, eszközszerű létbe utalni, valamint pusztá, elpusztítható életével egyenlővé tenni, addig a költemény metapoétikai-metapolitikai szintje aláássa ezt a folyamatot. A *Semmiért Egészenben* a költői nyelv a beszélő ellen fordul,⁵² és ezzel épp abból

⁴⁹ Vö. Uo., 254–255.

⁵⁰ Vö. HORVÁTH Kornélia, *A megértés kérdései. Az Egy álmai*, Irodalmi Szemle 2017/12., 63.

⁵¹ A megszólítás és a megszólított közötti különbségtétel nehézkessé válása a *Te meg a világ* verseinek esetében nem példa nélkül álló jelenség. Vö. KULCSÁR-SZABÓ, *Tükörszínháttéka agyadnak*, 94.

⁵² Ennek egyik eklatáns példájára Lőrincz Csongor mutatott rá: az „e bonthatatlan / börtönt ne lásd” sorainak esetében a „soráthajlás materiális értelemben megbontja a börtönt, leválasztva azt jelzőjéről”. LŐRINCZ, *Líra, kód, intimitás*, 103.

a helyzetből billenti ki az ént, melynek megteremtésére parancsai, felszólításai és kitételei törekednek. Az élet ellenállása a tengely, amely a vers tematikus és metapoétikai szintjeit összeköti és elkülönözteti; a tengely, melyen a szuverenitás kérdése megfordul. Innen nézve akár azt is lehetne mondani, hogy Szabó Lőrinc versében szuverén csakis az lehet, aki, de sokkal inkább: *ami* képes ellenállni a költői nyelv létesítőerejének. Az élet ellenáll.

Távolság és távlatok

Orbán Ottó *Lakik a házunkban egy költő* című versének olvasási kísérlete

Irónia és ellentétezés

Orbán Ottó verseinek iróniája kapcsán gyakran és korántsem ok nélkül merül fel az ironikus ellentétezés fogalompárja, illetve e szemlélettel részben vagy egészben rokonítható, hozzá kapcsolható leírások, olvasatok. Elég akár Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténetének megállapítására gondolnunk – „[a]zzal, hogy az alapvetően modernista retorizáltság metafizikus szerkezetét mind visszavonhatatlanabbul nyitja fel a köznyelvi, előbeszédi intonáció, az ironikus ellentétezésnek olyan formája alakul ki Orbán költészetében, amely nem az értékrend megsemmisítésére, hanem hiteles továbbvitelére irányul”¹ –, de az orbáni lírával eddig legtöbbet foglalkozó Dérczy Péter 1985-ös kötetolvasatára – „a tragédiát ironikus köntösbe öltözteti, azt mondja, hogy *van* és mellé érti a *nincset*, *igent* mond, de *nemet* is, úgy tűnik, mintha csak egy régi beatnik mesélné történeteit, mégis verseket olvasunk; megtagadja és magához öleli múltját”² – is támaszkodhatunk, avagy épp az ezzel a szemlélettel már mint többé-kevésbé bevett, megszilárdult értelmezési kerettel nem annyira polemizáló, mint azt inkább kitágítani igyekvő Juhász Erzsébet tanulmányára³ is.

Véleményem szerint azonban pontatlanságot eredményez Orbán írásmódjának jellemzőjeként kiemelni a költészetében valóban előszeretettel alkalmazott paradoxonok iróniáját. Orbán Ottó lírájának iróniája legtöbbször más elven működik, s az át- és átironizált orbáni költői eljárásoknak csak egyik a esete ez. Az ironikus *ellentétezés* eljárása feltételez egymással (az irónia eszközével) ellentétbe állítható, különböző minőségeket. Annak szemléletessé tételéhez, hogy Orbán iróniaelfogása alapvetően nem (csak), s nem is legfőbb jellemzőjeként ellentétesként elgondolt minőségek ironikus szembeállításában merül ki, nem csupán a szoros szövegolvasás, verselemzés eszközét kívánom felhasználni, hanem egyben az orbáni költészet- és iróniaelfogás néhány deklaratív, explicit szerzői megnyilvánulására is fontos utalnom.

Előjáróban azonban fontos leszögezni, hogy az Orbán-esszékből és öntertelmezésekből kirajzolódó álláspontokat, szemléleteket, meggyőződéseket, valamint az Orbán Ottó által írt versekben megfigyelhető ironikus stratégiákat sem egymásból levezethető vagy (kizárólag és legfőképp) egymással magyarázható, de nem is egy-

¹ KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum, Budapest, 1993, 137.

² DÉRCZY PÉTER, „Az igen és a nem”. *Orbán Ottó: Szép nyári nap, a párkák szótlanul figyelnek*, Jelenkor 1985/2., 188.

³ JUHÁSZ ERZSÉBET, *Ami túl van az ironikus ellentétezésen. Orbán Ottó költészete a kilencvenes években*, Hungarológiai Közlemények 1997/1–2., 95–100.